

A *Milan Konjović bibliografija* című kiadványt a festőművész születésének 100. évfordulója alkalmából jelentette meg a Galéria. Illő és méltó ez a publikáció ahhoz az öntörvényű és grandiózus művészegyéniséghez, aki végső soron mindig is az emberi élet egyediségét, fényességét, megismételhetetlenségét, a tájban való feloldódását hirdette, aki a végtelennek tűnő földi valóság viszonylatában egy talpalatnyi térség búzatengerének ígzetétől fogva tartva, a létezés teljességét tudta vászonra varázsolni.

KÁICH Katalin

A SZABADULÁS IDEJE

Márai Sándor: *Szabadulás*. Helikon Kiadó, Budapest, 2000

(1) „Ez a költő, a maga titokzatos módján, itt él közöttünk, a testnél is érzékelhetőbb valóságban. Rengeteget dolgozik, halottan is” – írta Márai Sándor, Kosztolányi ötödik posztumusz könyvének megjelenésekor. A most első ízben kiadott Márai-regény, a *Szabadulás* kapcsán valami hasonlóval kezdhethetnénk mi is a könyvismertetőnket. Mindazonáltal a kisregény sorsát illetően nem táplálhatunk túlzott reményeket.

A megkésetttség jobb művek esetében is sebet ejtett a recepción: az olvasók talán érdeklődéssel vették kézbe a *Karnevált* vagy a *Budát*, de a kritikusok (a tudós urak) gyorsan átfutván az oldalakat – némi rosszmájúsággal tegyük hozzá: ha egyáltalán – úgy tették félre Hamvas vagy Ottlik regényét, hogy a következő pillanatban már nagyvonalúan meg is feledkeztek róla. Miért lenne másképp a *Szabadulás* esetében, melyet ráadásul maga a szerző is, úgy tűnik, mostohagyerekként kezelt: naplójában tudunkkal sehol nem említi, kiadására pedig minden bizonnyal nem is gondolt. Hogy az életmű gondozói most mégis előkeresték a hagyatékból, annak valószínűleg fölöttébb egyszerű, mondhatni „piaci” oka lehet; nevezetesen az, hogy az olyan opusok, mint a *Füves könyv*, a *Szindbád hazamegy*, az *Egy polgár vallomásai* vagy *A Garrenek műve* már mind sorra megjelentek, így most már csak azok a „forgácsok” maradtak hátra, melyek a nagy művek kifaragása közben hullottak alá az író asztaláról a padozatra.

A kisregény esélyeit tovább rontja, hogy fokozottan közhelyveszélyes témát dolgoz fel, a háborút: a cselekmény Budapesten játszódik, az 1944/45-ös ostrom idején, pontosabban annak utolsó éjszakáján. A történet meglehetősen átlagos, szóra alig érdemes: az óvóhelyen egy végzős egyetemi hallgató, Erzsébet, felidéli az elmúlt tíz hónapot, a kegyetlen, ám a háborús szabványnak teljességgel megfelelő eseményeket, az otthon elvesztésétől a bujkálásokon át egészen a bombázásokig. Közben emberi sorsok és jellemek jelennek meg, aijasság és önfeláldozás, megalkuvás és emberi tartás, vagyis a felbomló viszonylatok között lejátszódó változásai a léleknek: válaszok a megaláztatásra és kiszolgáltatottságra. Márai kíméletlenül, metsző pontossággal rajzolja meg mindezt, a „frontvárosi életéről”, a fegyverek által diktált életritmusról érzékletes képet kap az olvasó:

„Az emberek jártak az ágyúk között, beálltak a kapuk alá, ha előzetes jelzés nélkül bombák zuhantak, a villamosok megálltak és vártak, amíg elvonul a támadás. Az utasok

lehasaltak a villamos mellett, az úttesten, vagy mozdulatlanul ültek a villamosban, s várták, hogy ez az alkalmi, ötletszerű halálnem végez-e velük . . . A halottakat letakarták barna csomagolópapírossal, amíg előkerült valamilyen hatósági személy és intézkedett, hogy elszállítsák az áldozatot . . . lepedőt nem adott a halottnak senki, mert a lepedő drága.”

Maga a csontig lecsupaszított valóság ez, a háborús hétköznapiok legelemibb gyakorlatiassága, látszólag szenttelenül előadva – de éppen ebben a szenttelenségben rejlik az elbeszélő vádja, amivel az embertelenséget, a végsőig eltorzított emberi világot illeti. A regény írásakor, 1945-ben, létfontosságú problémaként foglalkoztatta Márait az az erkölcsi kérdés, hogy a magyar lakosság milyen rosszul vizsgázott emberiségéből a megpróbáltatások idején. Naplójában a következőket írja:

„Itt nem köt többé semmi; ez a műveletlen ország sokáig nyaldossa még borzalmas sebeit, s én segítenék kötözni e sebeket, ha tudnék hinni e nép erkölcsi képességeiben. De nem hiszek többé a magyarság erkölcsében. Egy nép nem hivatkozhat örökké „elnyomóira” és „árulóira”; minden népet elnyomtak és elárultak történelme során; egy nép, melynek jelleme és erkölcsi ereje van, idejében végez elnyomóival és árulóival. A magyar nem végzett velük, nyomorúságában inkább cinkosuk volt, ugyanakkor amikor áldozat is volt.”

A regényíró és a naplóiíró Márai persze nem teljesen ugyanaz a személy. A regény csak a maga törvényei szerint születhet meg, nemegyszer fittyet hányva a regényíró akaratának. A *Szabadulás* esetében azonban talán éppen a túlon túl friss, feldolgozatlan személyes élmény zavarta meg a fikciós világ megalkotását – ezért hagy esztétikai szempontból némi kívánnivalót maga után a regény. „Az irodalom mindig támadás: az olvasót, e gyanútlan áldozatot, kiragadja megszokott világából, mintegy idegen bolygóra helyezi át, ahol mindennek más törvénye van” – írja Márai (*Ihlet és nemzedék*). A *Szabadulás* nem ragad ki a megszokott világunkból. A banálissá váló aljasság, a teljesen értelmetlen, mert egészen közönséges politikai érdekeket, nem pedig valami magasabb célt szolgáló szenvedés történeteit nagyon is jól ismeri az olvasó. A kisregény tehát – ha megrázó is, kivált az óvóhelyen bekövetkező végső események – ilyen értelemben nem mondható „támadásnak”. Közepesnek inkább, átlagosnak. Ezért nem kezdődhetett ez az ismertető a kellő lelkesedéssel.

(2) Csakhogy! Van valami, ami miatt mégis érdemes kézbe venni a regényt, valami, amitől mégis izgalmas olvasmánnyá válhat a *Szabadulás* – ez pedig nem más, mint hogy a mű nemcsak az ostrom, a pusztulás, a lélek magasságainak és mélységeinek a regénye, hanem az idő is. Ez az, ami érdemessé teszi arra, hogy „elidőzzünk” fölötté.

Egy kiadói megjegyzés mindjárt az első oldalon fölhívja a figyelmet az időszerkezet fontosságára: „A regény írásakor Márai nem következetes az idő kezelésében, ezért a mű során nehezen követhető az ostrom napjainak változása – (A Szerk.)” Nocsak, húzza föl a szemöldökét az olvasó: akkor hát ez lesz az, amire jól oda kell majd figyelni, hátha mégse olyan következtelen az a Márai . . .

Ami első olvasásra is föltűnő: a regényben igen gyakoriak az időre vonatkozó utalások. Az első mondat mindjárt nagyon is konkrét időpontot jelöl ki, három oldalról is megtárogatva: „Az újesztendő napját követő harmadik éjszaka – Budapest ostromának huszonnegyedik napján – a belváros egyik nagy bérházának óvóhelyén egy fiatal nő elhatározza, hogy eltűnik az ostromlott házból, átmege a hadszíntérré átalakított utca

másik oldalára, s minden módon és akármilyen áron az átelleni bérház óvóhelyének elfalazott pincefülkéjébe ahhoz a férfihöz, ki hatodmagával már harmadik hete szorong e rejtekhelyen.” Rögtön az első mondatban három fontos, az időre vonatkozó információ zúdul az olvasóra: megtudjuk, hogy a cselekmény ideje az újesztendő napját követő harmadik éjszaka, megtudjuk, hogy Budapest ostroma huszonnégy napja vette kezdetét, és végül arról is értesülünk, hogy egy férfi – aki nem más, mint a fiatal nő édesapja – három hete szorong elfalazva rejtekhelyén. Három nagyon is konkrét dátum áll tehát a rendelkezésünkre: Budapest ostromának kezdete, az apa elfalazásának napja, és a nap, amikor a fiatal nő elhatározza, hogy átmegy az apjához. Mivel ez utóbbit az újév napját követő harmadik éjszakaként határozza meg a szöveg, vagyis január harmadikaként, könnyen kiszámítható a másik két időpont is (huszonnégy napja, december tizenegyedikén kezdődött az ostrom, és valószínűleg december tizenkilencedikén falazták el az apát). Viszont az egész időkonstrukció bizonytalanra válik, ha továbbolvasva arra leszünk figyelmesek, hogy az apa befalazása a rejtekhelyre karácsony előestéjén, december huszonnegyedikén történik, ettől számítva pedig január harmadikán semmi esetre sem lehet harmadik hete a pincében; ugyanakkor az ostrom pedig, mint arra a szöveg többször is utal, karácsonykor kezdődött, az ettől számított huszonnegyedik nap pedig szintén jóval később van, mint az újesztendőt követő harmadik nap. Három abszolút konkrét dátummal találkozunk, és igen rövid idő alatt mindhárom megkérdőjeleződik, mind a három totálisan bizonytalanra, ettől pedig az egész történet valószínűtlenné, lázálomszerűvé válik – ez már aztán igazán támadás az olvasó ellen! (Feltéve, hogy nem legyint az egésze, vagyis hogy nem fogadja el „a Szerk.” figyelmeztetését az első oldalon.)

Mely dátumok a helyesek hát, és melyek nem? De regényről lévén szó, felmerülhet-e ilyen kérdés egyáltalán?

Az olvasó, akiben felvetődnek efféle kérdések, nem hagyja annyiban a dolgot: mikor azon kapja magát, hogy eltévedt, hogy nem tudja, hol van az időben, izgatottan visszalapoz, jegyzetel, számol és nyomoz. Mivel az előfeltevése az, hogy az elbeszélő (vagy helyesebben az Umberto Eco-i „mintaszerző”, aki nem hús-vér ember, hanem az írói akarat és a regény saját akaratának találkozásából született afféle vezérelv, „narratív stratégia”) nem lehet következtetlen és figyelmetlen, vagyis nem hibázhat, amikor ugyanazokat a napokat több dátummal teszi azonosíthatóvá, az olvasó ki akarja deríteni, hogy miben sántikálhatott, mit rejthetett el itt az elbeszélő. Ekkor válik a szöveg feszítően izgalmassá. Ha az orosz formalisták terminológiáját vennénk kölcsön, azt mondhatnánk, hogy a fabula laposságát a szűzsé titokzatossága ellenpontozza.

(3) A regénybeli cselekmény ideje az a néhány óra, ami a között a két pillanat között telik el, hogy Erzsébet elhatározza, átmegy a közeli bérházba (a regény első mondata), valamint hogy „bizonytalan léptekkel” meg is indul a szemközti ház felé (a regény utolsó mondata); viszont a visszaemlékezések az elmúlt tíz hónappal foglalkoznak. A *Szabadulás* három cím nélküli fejezetre tagolódik, de ezt hangsúlytalanra teszi az a tény, hogy a regény majdnem pontosan a felénél két nagyobb egységre tagolható: az első rész retrospektíven az elmúlt hónapok eseményeit meséli el, mintegy Erzsébet emlékképeiként, melyeket az óvóhelyen felidéz, a regény második fele pedig annak a néhány órának a történéseiről szól, melyek az ostrom végét, vagyis a szabadulást hozzák el. Az időre vonatkozó megjegyzések, utalások, gondolatok főként a múlttal foglalkozó első egységet

hálózák be: pl. „néhány órával az apa menekülése után”, „tíz hónapon át”, „két nappal karácsony előtt”, „az elmúlt három hétben”, „nyár derekán” stb.

„Hányadik napja tart már az ostrom? Tíz nap, tizenkettő? Senki nem számolja. A nappal úhu szívja fel az éjszakát, mint a nagy betegségek időszakájában: nem lehet többé különválasztani a napszakokat, sem azt, ami történik, egyesekkel, a háztömb és pince lakosaival. Minden egységes lesz, idő, nappal, sötétség, sűrű és pépes.”

Az összekuszálódott időrendet könnyen lehet hát magyarázni azzal, hogy Erzsébet, akinek a nézőpontjából láttatja az elbeszélő az eseményeket, már hetek óta az óvóhely fogságában van, a napszakok érzékelésétől, nappal és éjszaka ritmikus váltakozásától elzárva, így az idő múlását egy sajátos rendként, belső ütemként éli meg, vagyis a valóságos időt az álmok és az emlékek ideje cseréli fel.

„(. . .) az elmúlt három hétben, mikor apját befalazták a közeli ház pincéjébe, úgy érezte magát, mint a lázbeteg, aki csak kivételes napszakokban tud tárgyilagosan fítélkezni és gondolkodni.”

A regény időkezelése az óvóhelyen eltöltött, egybefolyó napok logikai rendjéhez igazodik. „Csak egy időmérték van már, egyféle térfogat: az ostrom.”

Ennél azonban valamivel többről van szó, az időre vonatkozó sok-sok utalás elkerülhetetlenül felhívja valami másra is a figyelmet: lényegében arra ösztökéli az olvasót, hogy járjon utána a dolgoknak, fontolja meg a lehetőségeket. Előfordulhat, hogy az egész zavarkeltés célja éppen az, hogy az olvasó felismerje: áttételesen, allegorikusan kell értelmeznie a történetet. Ily módon a cím is más megvilágításba kerülhet. Ha ugyanis a regény az időről szól, az „időbe-vettség” korlátainak regénye, akkor a „szabadulás” az ezek alól a korlát(ozás)ok alól történő felszabadulásra is vonatkozhat: kilépve az időből, az egymásra következő események sodrásából, alkalom kínálkozik arra, hogy más szemszögből (mintegy „idegen bolygóról”) vessünk pillantást a megszokott világra. Ez lehet az a „támadás”, amely – legyen az ostrom vagy akár csak irodalom! – szétrobbantja, megkérdőjelezi a valóságot:

„Ha valaki elég erős, hogy megismerje igazi természetében a valóságot, az ilyen erős ember már közel jár a szabaduláshoz. S elviseli, sértődés nélkül, mert valóság. S amennyire ez ember számára lehetséges, hamis vágyak nélkül él. Ez minden, amit tehetünk.”

Az időkezelés bravúrájának ellenére – vagy mégis fróri következetlenségről lenne szó? – a *Szabadulás* kétes értékű regény. Inkább csak keserű, csalódott vádirat a kor ellen.

DANYI Zoltán

S Z Í N H Á Z

LÉTHUZATBAN – Sziveri János *Mi szél hozott?* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989) címet viselő verseskötetében olvasható a *Szellőtűés* című tízrészes, műfaji megjelölés nélküli „fejezet”, melyet a költő „Antoine de Saint-Exupéry és René Magritte szellemének” ajánl hódolattal, és amely az életmű egészében mind az egyéni költői hang megtalálása, mind pedig a versekben megnyilatkozó életszemlélet tekintetében a híd